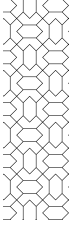

CITATION

Binol, Ali, "Analysis of the Word Bashar and Its Context in the Qur'an", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER]*, 13, 13 (2018/13) pp. 159-183

BEŞER KELİMESİNİN TAHLİLİ VE KUR'AN'DAKİ BAĞLAMI

Analysis of the Word Bashar and Its Context in the Qur'an

Ali BİNOL

Dr. Öğr. Üyesi,

Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Assistant Professor,

Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies.

alibinol62@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8601-6147.

Öz

İlahî kitapların tamamında olduğu gibi Kur'an'ın da muhatabı insanoğludur. Kur'an, muhatabına kimi zaman "Ey İnsan!", kimi zaman "Ey İnsanlar!" diye hitap eder. Bunun yanında o, muhatabının beşer olduğunu bildirir. Beşerin yaratılış maddesinden bahseder. Varoluş serüvenini gündeme getirir. Sonunun ne olacağına vurgu yapar. Amaç, biyolojik anlamda bilgilendirme değildir. İnsanın beşerî özelliklerini, diğer varlıklar arasındaki yerini ve yaratıcı karşısındaki durumunu yine Kur'an perspektifinden ele almak, onun gücünün ve imkânlarının bilenebilmesi açısından hayati önem taşımaktadır.

İnsanın güven, huzur ve mutluluk içinde yaşayabilmesi için özelliklerinin iyi bilinmesinin gereği ortadadır. Bu amaçla biz, insanı anlamada anahtar kelime diyebileceğimiz "beşer" kelimesinin etimolojik ve semantik tahlilini yapmayı uygun gördük. İnsanın hangi yönünü ifade ettiğini anlamaya çalıştık. Türevlerini ele aldık. Kur'an'daki bağlamlarını inceledik. Beşer ve insan ilişkisini ortaya çıkarmaya çalıştık. Başta klasik sözlükler olmak üzere ilk dönem kaynaklara müracaat ettik.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, beşer, insan, melek, toprak, yaratılış.

ANALYSIS OF THE WORD BASHAR AND ITS CONTEXT IN THE QUR'AN

Abstract

As in all divine books, the addressee of the Qur'an is also to human being. The Qur'an sometimes addresses the addressee "O Man!" sometimes, "O People!". In addition, it states that its addressee is the bashar. It talks about the matter of creation of bashar. It raises the adventure of existence. It emphasizes on what its end will be. The aim is not to inform biologically. Taking the basharî characteristics of man, its place among other beings and its situation in the face of creator from the perspective of the Qur'an is of vital importance in terms of knowing its power and possibilities. In order to live in confidence, peace and happiness, it is obvious that the qualities of man are to be well known. For this purpose, we have considered it appropriate to do an etimological and semantic analysis of the word "bashar" which we can call a key word in understanding man. We have tried to figure out that it refers to which direction of the man. We've dealt with its derivatives. We have studied its contexts in the Qur'an and we've tried to reveal bashar and man relationships. We've applied to the first period sources especially the classical dictionaries.

Keywords: Qur'an, bashar, man, angel, earth, creation.

KAYNAKÇA

Binol, Ali, "Beşer Kelimesinin Tahlili ve Kurandaki Bağlamı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 13, 13 (2018/13) ss. 159-183. **Makale Geliş T.:** 21/05/2018, **Kabul T.:** 31/05/2018.

Giriş*

1. Beşer Kelimesinin Lügat Anlamı

Makalemizin aslını oluşturan beşer kelimesi ve türevleri “بشر” mad-desine dayanır. “البشرة” kelimesi cildin dış yüzeyi için, “الأدمة” kelimesi ise cildin/derinin iç tarafı için kullanılan bir tabir olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Râğîb el-İsfehânî (ö. 502/1108), çoğu âlimlerin bu görüşte olduğunu bildirmektedir.² Ebü'l-Abbâs'ın (ö. 136/754) bunun tersini söylediğini kaydeden el-İsfehânî, buna karşı çıkanların hata ettiğine inandığını dile getirmektedir.³

Beşer kelimesinin herhangi bir ayrıntı söz konusu olmadan “insan” anlamında müzekker ve müennes için kullanıldığını belirten Zebîdî (ö. 1205/1791), bu kelimenin tekil, ikil ve çoğul için de kullanıldığını işaret eder.⁴ Bu ifadeden anlaşıldığına göre “beşer” kelimesi tekil olduğu gibi çoğul da olmaktadır. Fakat çoğulu ifade etmek için “أبشار” kelimesinin kullanıldığını da şahit olunmaktadır.⁵

“بشر” fiili, edatlarla kullanıldığı zaman yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu fiil “ب” harfiyle kullanılıp “بشر به” denildiği zaman “فرح به” ile aynı anlama gelmektedir. Bu cümle, “Bir şeyden dolayı sevindi” anlamı taşımaktadır. Sevindirici bir haber verdiği zaman, “Muhatabın bu habere sevinecektir” anlamına “سيبشر” (seyebşuru) fiili kullanılmaktadır. Bazı klasik sözlüklerde değişik kullanımlara örnekler verilmektedir. Örnek olarak, “بشر أهله بنجاحه” cümlesi, “Ailesi onun başarısına sevindi, mutlu oldu” anlamını ifade etmektedir. Başka bir kullanımda, “بشر الأديم” ifadesinin “قشر وجهه” ile müteradif olduğu bildirilmektedir. Burada fiil, bir şeyin kabuğunu soymak veya bir şeyin üst tabakasını/derisini kaldırmak demektir. Aynı zamanda, soyulacak şeyin veya derinin üzerindeki örtünün kalkması gibi anlamlara geldiği de söylenmektedir. “بشرة الأرض”

* Bu makale Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan *Kur'an'da Beşer ve İnsan* adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹ Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kuveyt: et-Türasü'l-'Arabî, 1965), 12: 210.

² Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1972), 51.

³ İsfehânî, *Müfredât*, 59.

⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 10: 254.

⁵ Mecdüddîn Muhammed İbn Yakub el-Firûzâbâdî, *Tertibü'l-kâmûsi'l-muhît* (Beyrût: el-Müessesetü'l-'Arabî, ty.), 1: 276.

demekle de yeryüzünün bitkileri kastedilmektedir. Çünkü bitkiler yerin yüzeyine çıkıp açıkça görünmektedir.⁶

Hadis kitaplarında, “Bıyıklarımızı kısaltmakla emir olunduk”⁷ şeklinde bir ifade geçmekte ve söz konusu eylem için “بشر” fiili kullanılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bıyıkları kısaltılmakla derinin yüzeyi ortaya çıkmakta ve deri görünür hâle gelmektedir. Aynı anlamı ifade edecek bir şekilde “بشر الخضر أو ألفا كهة” “Meyveyi veya sebzeyi soydu” şeklinde kullanımı yaygındır. Çekirgeler toprağın üzerindeki bitkileri yiyip yok ettikleri ve toprağı bitkisiz bıraktıkları zaman, “بشر الجراد الأرض” denmektedir⁸ ki bu da beşerin yeryüzü ile olan irtibatını gözler önüne sermektedir.

Bir kişi başkasını güler yüzle karşılayınca, “بشر فلانا بوجه طلق” denir. Bu ifade “لقيه به” ile aynı anlamdadır. Sabun veya peynirin üzerinden herhangi bir alet ile parça alındığı zaman da “بشر الجبن أو الصابون” denir.⁹

“بشر” fiili, beşinci baptan kullanıldığı zaman “بشُر” şeklinde okunur ve -güzel oldu anlamında- “حسن” diye tercüme edilebilir. Sıfat-ı müşebbehe olan “بشير” kelimesi, erkek için kullanımı yaygın olan bir isimdir. Çoğulu “بشراء” gelir. Kadın söz konusu ise “بشيرة” olmakta ve onun çoğulu da “بشائر” gelmektedir.¹⁰

Güleç bir yüze sahip olma ve güzel görünmenin “بشر” kelimesiyle ilişkili olduğu ifade edilmektedir. “بشرة” kelimesi insan için derinin dış kısmını ve vücudu kapsayan dış tabakayı ifade ederken bitkinin kökünün, gövdesinin ve yapraklarının koruyucu dış tabakasına da “beşera” denmektedir. Sonuç olarak beşera “بشرة” kelimesi, insan vücudundaki kan hücrelerinin ve damarların olmadığı üst katmanın adı olmaktadır. Fiil, “if’al” babına aktarıldığı zaman, geçişsizlik anlamı devam etmektedir. Fiil, “tefil” babına aktarıldığı zaman geçişlilik kazanmaktadır. “Ben

⁶ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sıhah Tâcu'l-lüğâ*, thk. Abdulgaffar Attar (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-melayîn, 1984), 2: 590; Cemalüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Kahire: el-Marbaatü'l-Mısriyye, 1307), 1: 216.

⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (Hindistan: Dâru's-selefiyye, ty.)7: 378; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Kahire: El-matbaatü'l-Mısriyye, h. 1307), 1: 216.

⁸ Fîrûzâbâdî, *Tertîbü'l-kâmûsi'l-muhît*, 1: 276.

⁹ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğâ*, (Kahire: yy., 1964), 9: 19.

¹⁰ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğâ*, 9: 19.

onu müjdeledim, o da müjdeyi aldı ve sevindi” cümlesi, “بشرته فأبشروا” ile ifade edilmektedir.¹¹

Ezherî (ö. 370/980), Ebû Ubeyd'den (ö. 224/838); bir adam güzel yüzlü olduğu zaman ona, “طليق الوجه , ذو بشر” denildiğini rivayet eder.¹² Güzelliğiyle nitelenen kadın için şiirde منطق رحيم و مثل الحرير لها بشر مثل الحرير و منطق رحيم الحواشى denmiştir.¹³ Bu ifadede o kadının pürüzsüz, ipeksi bir vücuda sahip olduğu ve konuşmasının insana gayet hoş geldiği ifade edilmiştir.

Râğıb el-İsfehânî, insana beşer denmesinin sebebini açıklarken onun cildinin görünür olmasına dikkat çeker. İsfehânî'ye göre insan derisi yünden ve kıldan arınmış olduğundan ona beşer denmiştir. İnsan vücudunun kıl olan bölgelerinde bile deri görünmektedir.¹⁴ el-İsfehânî, Kur'an'da geçen, “و هو الذي خلق من الماء بشرا” “O (Allah) ki, sudan bir beşer yaratmıştır” (el-Furkân 25/54) ayetiyle, Sâd suresinde geçen; “إني خالق بشرا من طين” “Ben çamurdan bir beşer yaratacağım” (Sâd 38/71) ayetini delil getirerek, “Her iki ayette de insanın vücudu ve fiziki yapısı kastedilmiştir”¹⁵ der.

Kur'an'da beşer kelimesinin geçtiği diğer yerlerde de bu dış görünüşü vurgu yapıldığı anlaşılır. Canlı olmak bakımından ortak özelliklere sahip olan türlerin her birini kendi türüne özgü kılan yönler vardır. Bitkileri bitki yapan, hayvanları diğer varlıklardan ayıran özellikler bulunmaktadır. İnsan dediğimiz zaman da “Kimdir? Nedir? Nasıl bir varlıktır?” diye düşünmeksizin ilk akla gelen özellikler “beşer” kavramının muhteviyatını oluşturmaktadır.

Rûm suresi 30/20. ayette insan cinsinin topraktan yaratılmasından ve daha sonra onların beşer olarak çoğalmalarından bahsedilirken, yeryüzünün üzerinde görünme-dağılma ve yeryüzünün kabuğuyla ilişkilendirilme söz konusu gibidir. Nitekim Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), yukarıdaki ayetin tefsiri bağlamında, “Beşer demekle kendisine dokunulan ve kendisiyle yüz yüze gelinip konuşulabilen kesif bir cisim kas-

¹¹ İsfehânî, *Müfredât*, 51.

¹² Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğâ*, 9: 19.

¹³ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğâ*, 6: 213.

¹⁴ İsfehânî, *Müfredât*, 58.

¹⁵ İsfehânî, *Müfredât*, 58. Ayrıca bkz. el-Müddessir 74/25; el-Kamer 54/24; Yâsîn 36/15; el-Mü'minûn 23/47; et-Teğâbun 64/6; el-Kehf 17/110.

tedilmektedir. Cinlerin ve meleklerin cisimleri ise beşerin cisiminden ve maddesinden daha latif ve şeffaf olduğu için onlara dokunulmaz”¹⁶ demektedir. Bununla beraber söz konusu kelimenin hayvanların mukabil olarak kullanıldığı da bilinen bir gerçektir. Buradan hareketle sonuna şeddeli “ي” getirilerek oluşturulan “بشرية” “beşeriyet” kelimesi yer yüzünde yaşayan insan cinsinin tamamını ifade etmektedir.

“Beşer” kelimesinin diğer türevlerine geçmeden önce bu kelimenin insan için kullanıldığını zikretmemiz yerinde olacaktır. *Beşer* kelimesi, “insanoğlu” anlamında kullanılmıştır. Fakat bunların aynı anlama geldiği sonucu çıkarılmamalıdır. Bu iki kelimenin müteradif olduğunu savunanlar Kur’an’daki iki ayeti delil olarak kullanmışlardır. Hicr suresinde insanın pişmiş-kurumuş çamurdan (صلصال) ve şekillenmiş kara balçıktan (حماً مسنون) yaratıldığı ifade edilmiştir (el-Hicr 15/26). Hemen arkasından Allah Teâlâ meleklerle olan diyalogunda bu defa aynı lafızlarla pişmiş-kurumuş çamurdan ve şekillenmiş kara balçıktan bir “beşer” yaratacağını bildirmiş, onu şekillendirip de ruhundan üflediği zaman meleklerin ona secde etmelerini emretmiştir.¹⁷ Hem insan için hem de beşer için bu ifadeler kullanılırken meallerde de her iki ifade insan olarak tercüme edilmiştir.¹⁸ Böyle bir tasarruf, ihmale veya dikkatsizliğe değil, uzun zaman bu iki tabirin birbirlerinin yerine kullanılmakta olmasına bağlanabilir. İlk dönemlerden beri çoğu müfessirler, bazı ayetlerde geçen beşer kelimesinden insanın kastedildiğini söylemişlerdir. Böyle bir gelenek, insan ve beşerin birbirlerinin yerine kullanılmasının, aradaki inceliğin unutulmasının sebebi olabilir.¹⁹ Nitekim İbn Âşûr (ö. 1973), beşeri tanımlarken İsfehânî’ye (ö. 502/1108) atıf yapar ve insan ile beşerin müteradif olduğunu söyler.²⁰

¹⁶ Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir* (Tahran: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, ty.), 14: 94.

¹⁷ el-Hicr, 15/29.

¹⁸ Örnek olması için bkz. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yay., İbrâhîm 14/11, Sâd 38/72. Ayet mealleri.

¹⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1972), 21: 239.

²⁰ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru Sahnûn, 1997), 8: 47.

2. Beşer Kelimesinin Türevleri

بشير: Beşer kelimesi üçlü/sülasi bir fiil olarak lazım ve geçişli şekliyle kullanılırken, “if’al” babı lâzımî anlam taşımaya devam eder. Müminleri müjdeleyen bazı Kur’an ayetlerinde, “وأبشروا بالجنة” “Cennetle sevinin” (Fussilet 41/30) ifadesi yer alır. Kelimenin tef’il babına aktarılmış hâli olan “بشّر” fiili “müjdeledi” anlamına gelir. Meryem suresi 7. ayette Zekeriya Peygamber’e hitaben, “يا زكريا إنا نبشرك بغلام” “Ey Zekeriya! Biz seni bir oğul ile müjdeliyoruz” ibaresi vardır. Aynı fiilden türetilmiş “مُبشِّر” kelimesi, doğal olarak müjdeci demek olup “بشير” kelimesiyle aynı anlamı ifade eder.²¹ Bu bağlamda el-İsfehânî, müminleri müjdeleyen ve onlara güzel neticeler vadeden elçilerin beşîr veya mübeşşir diye nitelendirilmesini, verilen haberin yüzde oluşturduğu değişikliğe bağlar.²²

Sevinçli bir haber verene “بشير” denildiği gibi, tehlikeli bir duruma karşı muhatabını uyaran kişiye de “نذير” denmektedir. Nitekim el-Ahzâb suresi 33/45. ayette, “Biz seni bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik” buyurulmuş ve Hz. Peygamber, müjdeli haber vermesi yönüyle “beşîr”, uyarıcı olması yönüyle de “nezîr” olarak isimlendirilmiştir. el-Bakara suresinin 25. ayeti, “و بشر الذين امنوا” “İman edenleri müjdele” ile başlar. Bu ayet, “Onlara yüzlerinde sevinç alameti ortaya çıkarak bir haber ver”²³ diye tefsir edilmiştir.

Rüzgârlar estiği zaman “بشرت الريح بالغيث” ifadesi kullanılır. Çünkü rüzgâr, yağmurlu bulutları sevk eder. Bu durum, yağmurun geleceğinin habercisidir. Bu sebepten olacak ki Kur’an’da rüzgârlar “müjdeci” olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu anlam; “وهو الذي يرسل الرياح بشرا” “Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur” (el-A’râf 7/57) ayetinde görülmektedir. Yağmuru müjdeleyen buluta “البشور” isminin verildiği bildirilmektedir. Bu kelimenin çoğulu ise “بشّر” olarak gelmektedir.²⁴

²¹ el-Ahzâb 33/45.

²² İsfehânî, *Müfredât*, 58.

²³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1: 383; el-Vâhidî, Ebü’l-Hasen, Ali b. Ahmed, *Esbâbü nüzu’l-Kur’ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, (Beyrût: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1991), 1: 98; Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: yy., 1967), 1: 238.

²⁴ İsfehânî, *Müfredât*, 58.

Beşşir/müjdele fiilinin sadece müminler için söz konusu olduğu söylenmiş, herkes için kullanılıp kullanılmayacağı tartışma konusu yapılmıştır. Bu bağlamda Kur'an'ın bazı surelerinde geçen; “فبشرهم بعذاب اليم” “Onları acı bir azapla müjdele” (Âl-i İmrân 3/21) ifadeleriyle ilgili olarak bazı görüşler ortaya konmuştur. Kimi müfessirler, “müjdele” anlamı taşıyan “beşşir” kelimesinin kâfirler için kullanımının da hakikate uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü verilen haber onların yüzlerinde de değişikliğe sebep olacağı açıktır. Bazıları ise böyle bir kullanımın mecaz ile mümkün olabileceğini ifade etmişler ve hakikat ifade edebilmesi için kayıt gerektiğini belirtmişlerdir.²⁵

بشرى: Kendisiyle haber verilen şey anlamına gelen bu kelime, müennes özelliktedir. Türkçedeki “müjde” kelimesinin tam karşılığıdır. Çoğulu “بشريات” gelir. “بشراك” ve “بشرى لك” ifadeleri, “Sana müjdelersun, ne mutlu sana” gibi anlamlarla Türkçeye çevrilebilir. “الربيع بشرى” tabiri, “baharı müjdeleyen alametler veya baharın belirtileri” anlamı taşır. İnsanların birbirlerini müjdelemesi için “تبشير القوم” ifadesi sarf edilir. Sabah vakti, ilk ışıkların yayılmaya başladığı zaman dilimi için “تبشير الصباح” tabiri kullanılır.²⁶

مباشرة: “بشر” kökünden türetilmiş kelimelerden birisi de “mufa'ale” kalıbındaki “مباشرة” kelimesidir. Kur'an'da bu kelimenin fiil formu ailevi münasebet anlamında kullanılır.²⁷ İnsanların kan-nesep ve sihr yoluyla üremeleri sağlanmış, beşerin devamı bu fitri kanuna bağlanmıştır. Kur'an'da, ailevi münasebetten kinaye olarak gayet latif bir ifade olan “mübaşeret” sözcüğünün kullanılması dikkate değer bir üsluptur. Nitekim Kur'an'ın ikinci suresinde, “ولا تباشروهن وأنتم عاكفون فى المساجد” “Siz itikâfta iken onlara yaklaşmayın” (el-Bakara 2/187) ayeti geçer. Aynı ayette, Ramazan ayında akşamları ailelere yaklaşılmaya izin bağlanırken; “Artık şimdi yaklaşın” diye de izin verilir. Buralarda işaret edilen eylemler için mübaşeret kelimesi kullanılır.²⁸

²⁵ Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Sıtkı Muhammed (Beyrût: Dâru'l-fıkr, h. 1422), 1: 177.

²⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 177.

²⁷ el-Bakara 2/187.

²⁸ el-Bakara suresi 2/187. ayetin işaret ettiği konuda, mübaşeret eylemi hakikate hamledilerek “tenin tene değiştirilmesi” olarak da yorumlanabilir. Mübaşeret sonucunda üreme ve neslin devamı söz konusudur. Böylece beşerin temel özelliklerinden biri-

3. Beşerin Terim Anlamı

Beşer kelimesinin sözlük anlamını inceledik. Şimdi de söz konusu kelimenin bir terim olarak neye karşılık geldiğine bakalım. Bu noktada, çoğu klasik kaynaklarda *beşer* kelimesi ile *insan* kelimesinin bir birlerinin yerine kullanıldığını bir daha hatırlatalım. Ancak bazı hallerde beşerî bir durumdan söz edilirken insan kelimesi kullanıldığında aradaki inceliğin de kaybolduğu bir vakıadır.

‘İlmü’l-beşer ifadesi, insanın tabii hallerinden bahseden ilim demektir. Yine beşer; dış deri, derinin dış kısmı, görünen yüzü anlamına gelir. Böylece derisinin dış yüzeyi tüysüz ve kılsız olan insan, diğer hayvanlardan ayrılmış olur. Bundan dolayı ona “beşer” denir.²⁹ Önceden de işaret edildiği gibi insan, bedenî ve fiziksel yönü ele alındığı ve onun dış görünüşüne vurgu yapıldığı durumlarda Kur’an insandan “beşer” diye söz eder.³⁰ Elmalılı (ö. 1942) da beşeri, varlık silsilesi içindeki insan türü olarak görmektedir. Kısacası beşer, insanı hayvanlardan ve bitkilerden ayıran niteliklerin toplamıdır.³¹

İnsan, ruhsal ve bedensel anlamda karmaşık bir yapıya sahip olduğu için o, yemeğe veya ilaca benzetilir. Açıktır ki yemeğin veya ilacın terkipteki maddeler tek tek ele alındıkları zaman farklı bir durum arz eder ve onlar değişik isimler alır. Farklı maddeler bir araya gelince halleri ve isimleri de farklılaşır. Ona beşer denildiği zaman, yeni bir anlam ortaya çıkmakta ve onun orijinal hâline işaret edilmektedir. Bu, ayakta durma ve dik yürüme gibi onu biraz diğer varlıklara benzeten biraz da ayıran yönleri göz önüne getirir. Aynı zamanda onun utanma, sıkılma, gülme gibi reaksiyonlarına da işaret eder. Bununla birlikte o, akılla ilgi-

nin mübaşeret olduğu ve ancak bu yolla beşer neslinin devamının mümkün olduğu anlaşılır. Dolayısıyla beşer olmanın gereği olan -ve meşru olmak şartıyla Kur’an tarafından teşvik edilen- (en-Nisâ 4/3; en-Nûr 24/32) böylesi bir eylemin yadırganması Kur’an’ın onaylamayacağı bir tutumdur. Evlenmenin insani-ruhi gelişime engel olduğu düşüncesinin yanlışlığı ortaya çıkar. Dolayısıyla insani tekâmülün ve ruhsal arınmanın ancak evlilikten uzak kalmakla sağlanabileceği iddiası fitrata aykırıdır. Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’d-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yay., 1976), 3: 227. Çünkü bu anlayış “beşer”i ve beşer olma gerçeğini inkâr anlamı taşımaktadır.

²⁹ Fîrûzâbâdî, *Tertîbü’l-kâmûsi’l-muhît*, 1: 447.

³⁰ İsfehânî, *Müfredât*, 59.

³¹ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Yay., 1979), VII: 5584.

li iş ve işlemleri düşünüp gerçekleştirebilmektedir. Terkipler ve tahliller yapabilmekte, üretim faaliyetini gerçekleştirmekte ve değişik sanatlar icra edebilmektedir. Üstelik o, ahlâki prensipler edinmekte ve bunları davranış hâline getirebilmektedir.³²

Beşer ve insan kelimeleri arasında kıyaslama yapan Şemseddin Sami (ö. 1904) beşeriyetin, insanın yaratılış hâliyle taşıdığı özelliklere işaret ettiğini söyler ve beşeriyet ile insanîyet arasındaki farkı şöyle açıklar:

Beşeriyet, insanın yaratılış yönündeki durumlarını ifade eder. İnsanîyet ise fazilet ve ruhsal durumlara ait bir kelimedir. Unutmak, korkmak, sevmek, iştah, şehvet vb. haller beşeriyete ait niteliklerdir. Kerem, (cömertlik, iyilik) sözünde durma, kanaatkârlık gibi haller ise insanîyet ile ilgilidir. Dolayısıyla insanîyet ahlâk ile ilgili bir durumdur.³³

Yakın anlamlı olan ve birbirlerinin yerine kullanıldığı için zamanla benzeşen kelimeler üzerine eser yazmış olan ünlü dilci Ebû Hilâl el-Askerî, (ö. 400/1009) beşer kelimesinin kök anlamlarından hareket ederek insan ile ilgili şunları söyler: “ ‘Nas’ özellikle insan toplulukları için kullanılır. ‘Nas’, çoğuldur ve çoğul oluşu kendi lafzındandır. Bu kelimenin aslı ‘ünas’ olup, elifin harekesi yoktur. Bunun için ‘elif’ ‘lam’a dönüştürülmüştür.”³⁴ Kök olarak “nâs” kelimesinin “nevs” kelimesine dayandığını iddia edenler olduğunu da söyleyen el-Askerî, onlara şu cevabı verir:

“Nevs” sözlükte hareket etmek anlamın gelir. ‘Nâs’ kelimesinin kökü “nevs” olamaz. Çünkü “nevs” kelimesinin ism-i tasğiri, “nüveys” olur. İnsana gelince onun aslı “üns” veya “ins” kelimesine dayanır. Bu kelime anlam olarak cana yakınlık, sıcakkanlılık ifade eder. “İns” kelimesinin karşıtı “vahş” kelimesidir. Ürkme, kaçma, yabancılık gibi anlamları içerir. Dolayısıyla, insan olmak, hayvanlığa ve hayvanca davranışlara muhalif olmayı gerektirir. Beşer kelimesine gelince o, dış görünüşün güzelliğinin ifadesidir. Güzел görünümlü bir adama; “رجل بشير” denir. Endamı güzel olan kadın için; “بشيرة” kelimesi kullanılır. İnsanlara genel anlamda “beşer” denmesi, onların dış görünüş itibarıyla en güzel görünüşlü olmalarındandır. Bu anlama; insanla-

³² Râğıb el-İsfehânî, *İnsan*, çev. Mevlüt F. İslamoğlu (İstanbul: Pınar Yay., 1996), 51.

³³ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet (İstanbul: h. 1317), 117.

³⁴ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûq fi'l-luğa*, trc. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yay., 2013), 406.

rın görünmeleri, ortada olmaları veya derilerinin görünür olmaları da dâhil edilebilir. Nitekim derinin dış yüzüne “beşera” denmiştir.³⁵ el-Mü’minûn suresi 23/24. ayetteki “Bu başka değil, sizin gibi bir beşerdir” sözünün anlamı budur. “Beşer kelimesinin ikili³⁶ yapılabilir. Hâlbuki çoğul şekliyle kullanımı duyulmuş değildir. Sonuç olarak beşer, topluluk ismi olmaktadır.³⁷

Beşer ve insan kelimelerinin, âdemoğullarının tanımlanmasında ortak kelimeler olmakla birlikte, arada fark olduğunu söyleyen Ali Şeriatî; “Beşer kelimesi onun cismani yönünü ifade eden bir kelime iken ikincisi ahlâki ve psikolojik yönlerini ifade eder”³⁸ demektedir. Ayrıca o, insan kelimesinin “ben” bilincine sahip, özgürlüğüne kavuşmuş, olgunlaşmış bir türün nitelikleri anlamında kullanıldığını dikkat çeker.

4. Beşerin Özellikleri ve Kur’an’daki Bağlıları

Şimdi, beşerin diğer yaratıklar arasındaki yerine ve konumuna bakabiliriz. Zira karşılaştırma yaparak beşerin ne olduğu, onun diğer varlıklarla hangi durumlarda benzeştiği veya ayrıştığı irdelendiğinde, bu durum konunun netlik kazanmasına yardımcı olacak, böylece Kur’an’ın beşeri hangi bağlamlarda ele aldığı ortaya çıkacaktır.

4. 1. Beşerin Aslının Su ve Toprak Olması

el-Mü’minûn suresi 23/12. ayette beşerin topraktan yaratıldığı gerçeği dile getirilmektedir. “وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِّنْ طِينٍ” Ayette insanın fitratı, onun bedeni ve cismi nazar-ı itibara alınmış görünmektedir. el-Hicr suresi 15/26. ayette ise; “Biz insanı şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık” ifadesi yer alır. Her ne kadar burada insandan bahsedilse de onun beşerî yönüne vurgu vardır. Yine el-Hicr suresi 15/28-29. Ayetlerinde, “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ” “Hani Rabbin meleklere, ‘Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan beşer yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygıya eğilin’ demişti” ifadesi yer alır. Bu ayette insanın kuru bir çamurdan yaratıldığı

³⁵ Askerî, *el-Furûq*, 406.

³⁶ Beşer kelimesinin ikil kullanımı için bkz. el-Mü’minûn 23/47.

³⁷ Askerî, *el-Furûq*, 410.

³⁸ Ali Şeriatî, *İnsan*, çev. Şamil Öcal (Ankara: Fecr Yay., 2008), 365.

ğı, sonra tesviye edildiği ve kendisine ruh üflendiğinden bahsedilir. Bu ayetlerin içeriği ile ilgili çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Özellikle beşerin, insanın müradifi olduğu söylenmiş ve insanın yaratılışından bahsedildiği vurgusu yapılmıştır.³⁹ Sonra tesviye, “Bir şeyin zatındaki değişikliklerdir. Burada tesviye, insanın unsurlarının kıvama ulaştırılması anlamındadır. Zira onun tesviyesi, maddesinin, ruhun üflenmesini kabul edebilecek bir kıvama getirilmesidir”⁴⁰ denmiştir.

Sâd suresi 38/71-72. ayetlerde şöyle denmektedir: *“إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ”* “Hani rabbın meleklere; ‘Ben çamurdan bir beşer yaratacağım, onu tamamlayıp içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman derhâl ona secdeye kapanın’ demişti”. Taberî (ö. 310/923), beşerin yaratılması ifadesiyle Âdem’in yaratılışının kastedildiğini söyler ve “Sonuçta, onun aslı topraktır”⁴¹ der. Elmalılı, “beşer”i, varlıksal anlamda algıladığımız insan türü olarak görür.⁴²

Kur’an, insanı öncelikle insan olarak ele alır ve onu mükerrem bir varlık olarak görür. O, mümin, kâfir veya münafık olmadan önce insandır. Melekler de bu varlığa secdeye davet edilmiştir.⁴³ İnsan, kavram olarak, tekliflere, emir ve yasaklara muhatap olma, sonsuzluk âlemine hazırlanma noktasında “beşer” kavramı ile ayrılmaktadır.⁴⁴

İnsanın topraktan yaratıldığını bildiren bir başka ayet er-Rûm suresinde geçer. Orada da insanın topraktan yaratılıp bir beşer olarak yer yüzüne dağılması, Allah’ın varlığının delili olarak sunulur.⁴⁵ el-Furkân suresinde ise Allah, evrendeki ayetleri gözler önüne serer. Gölgeyi nasıl uzattığını, geceyi nasıl bir elbise ve gündüzü nasıl dinlenme vesilesi kıldığını hatırlatarak bunların üzerinde düşünülmesini ister. Rüzgârları müjdeci olarak sevk ettiğini, gökten tertemiz bir su indirdiğini ve onunla ölü toprağı dirilttiğini bildirir.⁴⁶ Daha sonra sudan bir beşer ya-

³⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir* 19: 139.

⁴⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir* 19: 139.

⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXI: 239; Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Me’sud el-Beğavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir (Riyad: Dâru taybe, 2006), 7: 103.

⁴² Elmalılı, *Hak Din, Kur’an Dili*, 7: 5584.

⁴³ Bkz. el-Hicr 15/28-29.

⁴⁴ Ömer Aslan, “Kur’an’a Göre Beşer ve İnsanın Farkı”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, (2006): 49-64.

⁴⁵ er-Rûm 30/20. Açıklama için bkz. Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 25: 107-110.

⁴⁶ el-Furkân 25/45-53.

rattığını ve onu nesep ve sıhriyete (kan ve evlilik bağından doğan yakınlık) dönüştürdüğünü haber verdikten sonra bütün bunların oluşumunu kendi kudretine bağlar.⁴⁷

4. 2. Muhatapların Peygamberleri Beşer Olarak Görmesi

Kur'an'da beşer kelimesinin zikrediliş sebeplerinden birisi elçilerin bir beşer olduğu gerçeğini hatırlatmaktır. Peygamberlerin beşer olmaları, onlara uymak istemeyen muhataplar için bahane olarak kullanılmıştır. Nuh kavmi; “Biz seni sadece bir beşer olarak görüyoruz” (Hûd 11/27) demişlerdir. Bu sözlerle onlar, kendilerine haklı bir gerekçe bulduklarını düşünmüşlerdir. Onlar, peygamberlerin yaratılışta ve şekilde kendileri gibi olduklarını söylemişlerdir.⁴⁸ Belki asıl sebep, kıskançlıktır. Zira onlar, Allah'ın dilediği kimselere yaptığı lütuf ve ihsanı çeke-memektedirler. “*Sen melek değilsin, bizim gibi bir beşersin. Allah bize de-ğil de sana nasıl vahiy gönderiyor?*”⁴⁹ diyerek itiraz etmişlerdir. Bu noktada Cemâleddin el-Kâsımî (ö. 1914), Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) şu sözlerini nakleder:

Dünya işleri ve imkânlarıyla dolu, her türlü işi istedikleri gibi yapmaya muktedir olan kimseler bunu söyler. Onların aklı hakka karşı perdelenmiştir. Onlar görüntüye göre hüküm verirler. Vehim ile doludurlar, düşük arzular/heva ile şaşırılmışlardır. Onların akılları sadece birkaç günlük geçime erişebilir. Tasavvurlarının ulaşabildiğinin ötesinde başka bir evrenin olabileceğini göremezler. Neticede onlar, nübüvvet makamını da idrak edemezler.⁵⁰

Asırlar önce yapılan bu itirazın benzerini, Ad ve Semud kavmi de yapmıştır. Onlar peygamberlerine, “Siz de bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz” (İbrâhîm 14/10) demişlerdir.

İnsanın fitratına ve kökeninin birliğine işaret eden böylesi bir tutum, son peygambere karşı da sergilenmiştir: “Bu (Muhammed), ancak

⁴⁷ el-Furkân 25/54.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15: 29.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 4: 317.

⁵⁰ Muhammed Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, thk. Muhammed Basil, (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-‘ilmiyye, h. 1418), 6: 87.

sizin gibi bir beşerdir. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?” (el-Enbiyâ 21/3) ve “Bu elçiye ne oluyor ki o da yemek yiyor ve çarşıda pazarda dolaşüyor” (el-Furkân 25/7, 20) ifadeleri müşriklerin dile getirdikleri sözlerden birisidir.

Tevbe suresinin 9/129. ayetinin tefsirinde peygamberlerin beşer olması ile ilgili olarak Mâtürîdî (ö. 333/944), şöyle söyler:

“Allah’tan gelen emir ve nehiylerin, bunların içerdiği hikmetlerin insanlara, onların anlayacağı şekilde ulaştırılması önemlidir. Bu da ancak, kendilerinden seçilmiş bir peygamber eliyle olması uygundur. Çünkü Peygamberler, toplumu ve o toplumda yaşayan fertlerin durumunu, onların hallerini, kudret ve kabiliyetlerini en iyi bilen kimselerdir. Bunun yanında, her varlık kendi cinsine meyleder. Bu durum fitratın gereğidir.”⁵¹

Peygamberin insanlarla aynı yapıda ve yaratılıştaki olmasının bir başka yararı, peygamberlerin onlara örneklik etmeleridir.⁵²

4. 3. Beşerin Gaybı Bilemeyeceği

Allah, kendi mesajını insanlara iletmeleri için insanlar arasından özel kişiler seçmiştir. Onların tebliğ görevlerini hakkıyla yapabilmeleri ve davalarında başarıya ulaşabilmeleri için de zeki, güvenilir, doğru sözlü kimseler olmaları gerekir. Fakat bu özellikler onların birer beşer olmaları gerçeğiyle çelişmez. Onlarda bulunan özellikler az veya çok her insanda vardır. Bu özellikler, özel bir çaba ve iyi bir eğitimle daha da geliştirilebilecek niteliklerdir. Ancak peygamberler bu konularda muhataplarının çok üstünde özelliklere sahiptirler. Öte yandan, peygamber de olsa hiç kimsenin gaybı bilmesine imkân yoktur. “Gaybın anahtarları Allah katındadır” (el-En’âm 6/59), “O’ndan başka hiç kimse gaybı bilemez” (en-Neml 27/65) ve “Karada ve denizde olanların tümünü O bilir. O’nun izni olmadan bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıklarındaki bir tane, yaş ve kuru dışta olmamak üzere her şey apaçık bir kitaptır” (el-En’âm 6/59) ayetleri bu gerçeği açıkça ifade eder.

İnsanların en çok merak ettikleri ve peygamberlerine sordukları ko-

⁵¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, thk. Vecdi Baslûm (Beyrût: Dâru’l-kütübîl-’ilmiyye, 1971), 5: 516.

⁵² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, çev. Alparslan Açıkgenç-Hayri Kırbaçoğlu, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 1996), 193.

nulardan birisi olan kıyamet ile ilgili olarak şöyle bir ayet vardır: “O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah’ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler” (el-A’râf 7/187). İşte, “De ki: Size Allah’ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmiyorum ve ben size bir meleğim de demiyorum. Ben, bana gelen vahiyden başkasına uymam. De ki: Kör olanla gören bir olur mu? Yine de düşünmeyecek misiniz?” (el-En’âm 6/50) ayetiyle Allah, bu gerçeğin peygamberler tarafından insanlara iletilmesini murat etmiştir. Buna benzer ayetlerle insanların beşer gerçeğini anlamaları istenmektedir. Böylece yersiz, zamansız, tutarsız ve beşerilik gerçeğine tamamen zıt olan isteklerde bulunulmasının da önüne geçilmiştir. Peygamberler ancak kendilerine bildirilen hakikatleri iletmekle görevlidirler. “De ki: Allah’ın dilemesi dışında kendim için yarardan ve zarardan (hiçbir şeye) malik değilim. Eğer gaybı bilebilseydim muhakkak hayırdan yaptıklarımı arttırdırdım ve bana bir kötülük dokunmazdı. Ben, iman eden bir topluluk için bir uyarıcı ve bir müjde vericiden başkası değilim” (el-A’râf 7/188) ayetleri bu gerçeği anlatmaktadır.

Peygamberler de dâhil olmak üzere Allah’ın bilgisi/bildirmesi ve izni dışında hiçbir beşerin gabya dair konulardan haberdar olması mümkün değildir. Bu, her müminin ilke olarak bildiği ve peşinen kabullendiği bir konudur. Ne var ki bazı ilkeler her yerde ve her zaman uygulanmamaktadır. Gayba ait olduğu için naklin bildirdikleri dışında haklarında söz söylenmesi uygun olmayan konularda insanlar fitneye düşebilmektedir.

Ashaptan vefat eden bir kişiye diğer bir sahabi; “Sana müjdeler olsun, cenneti buldun!” deyince Hz. Peygamber; “Nereden biliyorsun? Ben Allah’ın elçisi olduğum hâlde nasıl muamele göreceğimi bilmiyorum”⁵³ diye karşılık vermiştir. Hz. Peygamber’in tavrı bu iken, bir insanın cennetliklerden olduğunu iddia etmek, ölüm sonrası ve ahiret hayatı için yorumlar yapmak bize göre doğru değildir. Çünkü bu durumda beşerilik sınırları aşılmaktadır.

Beşerilik vurgusu önceki peygamberler için de bir hatırlatmadır.

⁵³ Muhammed b. Abdillâh, el-Hâkim, *Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru’l-kütübî’l-’ilmiyye, 1990), 3: 210; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-’Arnavûdî, ‘Adil Mürşid, Dimeşk: Müessesetü’r-risâle, 2001), 5: 52.

Onların sosyal anlamda mevkilerini tayin etmede bir kıstas durumundadır. Beşer olarak; peygamberlerin ölümlü,⁵⁴ Allah'ın baki olması, dolayısıyla din davasının insanlara bağlı olmaması konusu insanların üzerinde durması gereken asıl noktadır.⁵⁵ Hz. Peygamber'in beşer oluşu, onun ahlâken mükemmel⁵⁶ oluşuna ve buna bağlı olarak örnek alınması gerekliliğine engel değildir. Hz. Peygamber'in hayatı incelendiği takdirde, onun davranışlarında insani erdemliliğin üstün örnekleri görülür. O, insanlar tarafından hoşlanılmayan ve sahibinden uzaklaşmaya sebep olan davranışlarda bulunmamasının yanında, ahlâk-ı hamide diye formüle edilen erdemliliğin evrensel niteliklerini şahsında toplamış bir kişiliktir.⁵⁷ Onun bu özelliği göz önünde bulundurulmalı ve onun ahlâkı, bir modele her zaman muhtaç olan insanlığa örnek olarak sunulmalıdır.

4. 4. Allah'ın Nimetlerinin Hatırlatılması

Kur'an, el-En'âm suresi 6/91'de beşeriyetin düştüğü önemli hatalardan birisine işaret etmektedir. O hata, Allah'ı gereği gibi tanıyamamak ve O'nun yüceliğini takdir edememektir: "Onlar Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. "اذ قالوا ما انزل الله على بشر من شيء" "Çünkü Allah hiçbir beşere hiç bir şey indirmedir" dediler. Taberî bu ayeti, "Allah hiçbir âdemoğluna kitap veya vahiy indirmemiştir" sözüyle açıklar.⁵⁸ İbn Âşûr, "Allah'ın en önemli işlerinden birisi, peygamberler göndermek suretiyle insanlara hidayeti nasip etmesi ve muradını onlara bildirmesidir. Bu aslında büyük bir lütuftu. İşte onlar bunu bilemediler"⁵⁹ şeklinde açıklama yapar.

Allah'ın peygamberler göndermesi ve vahyini onlarla bildirmesi, gerçekten lütuf ve büyük bir nimettir. Bu durum, insanın yeryüzünde halife olmasının ve emaneti üstlenmesinin de gereğidir. Ta ki böyle-

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/144.

⁵⁵ Hikmet Aydemir, "Hz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine bir Değerlendirme", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2007): 27-39.

⁵⁶ el-Kalem 68/4.

⁵⁷ Aydemir, "Hz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine bir Değerlendirme", 27-39.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 522-523.

⁵⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 4: 362-363; el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 4: 178.

ce o, hak yoluna irşat olsun, şanını yüceltecek yol ve yöntemleri bilsin. Kendisini zarara uğratacak davranışlardan uzak kalsın, kötülüklerden kaçınabilsin. Çünkü Allah, yeryüzünde peygamber göndermediği bir ümmet olmadığını bildirir. Peygamber göndermedikçe hiçbir kavme azap etmeyeceğini⁶⁰ haber verir. Müşrikler ilahî risaleti inkâr ettikleri gibi peygamber ve kitap kültürü olanlar da son vahyi inkâr etmişlerdir.⁶¹ Yahudilerin inkârının sebebi, peygamberin kendi içlerinden çıkmaması olsa gerektir.

4. 5. Hz. İsa'nın Beşer Oluşu

Kur'an'ın üzerinde durduğu bir diğer konu, Hz. İsa'nın beşer oluşu ve buna karşılık onun etrafında oluşturulan yanlış anlayışlardır.

Kur'an, her peygamber gibi Hz. İsa'nın da beşer olduğunu açıkça bildirir. O, yaratılış itibariyle Hz. Âdem'e benzetilir.⁶² Onun beşer olduğu hatırlatılır ve hem kendisinin hem annesinin yemek yediğinden bahsedilir.⁶³ Kur'an'da, diğer peygamberlerin ana-babaya nispeti yapılmazken Hz. İsa için Meryem'in oğlu olduğu gerçeğinin sıklıkla dile getirilmesi dikkat çekicidir. Hz. İsa, babasız olarak doğmuş olsa da, yaratılışında olağanüstülükler bulunsa da o, bir anadan doğmuş ve beşer olan bir varlıktan tenasül etmiştir. Kur'an Hz. İsa'nın beşer olduğunu sıklıkla gündeme getirirken, bir beşerin ilahlaştırılmasının ve fani varlıklara tanrısal nitelikler nispet edilmesinin yanlışlığına dikkat çekmek istiyor olmalıdır. Beşere ilahlık payesi verilmesi, Allah için ortaklar icat edilmesi, Kur'an'ın beyanıyla en büyük zulümdür.⁶⁴ Üstelik Hz. Âdem'in yaratılışı Hz. İsa'nın yaratılışından daha büyük bir olaydır.

Geçmiş tarihlerde ilahlaştırılan Buda⁶⁵ ve İskender⁶⁶ gibi insanların beşer oldukları, beşerî şartlar içinde yaşadıkları bilinmektedir. Da-

⁶⁰ el-Fâtır 35/24.

⁶¹ el-İsrâ 17/15.

⁶² Âl-i İmrân 3/59.

⁶³ el-Mâide 5/75.

⁶⁴ Lokmân 31/13.

⁶⁵ Bkz. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1946), 1: 49.

⁶⁶ Bkz. Necip, Beledî, *et-Temhîd li târihi medreseti'l-İskenderiye* (Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1962), 12.

ha sonra onların bazı özellikleri abartılmıştır. Sonunda onlar, insanüstü bir noktaya ulaştırılmış, beşerî özellikleri ise gündeme getirilmez ve görülmez olmuştur.⁶⁷

Hız. İsa bir beşer olduğu hâlde,⁶⁸ onunla ilgili sözler değişik şekillerde yorumlanarak mecrasından saptırılmış ve sonunda o da tanrısal bir hüviyete bürünmüştür. Bu yorumlar, Yunan kültürünün etkisiyle yetişmiş olan Pavlus'a kadar uzanmaktadır. Nitekim o, İsa'nın insanlara ölümsüzlük vermek üzere ölen bir tanrı olduğunu söylemiştir.⁶⁹

Pavlus'un düşünceleri sonradan resmî inanç hâlini almıştır. Milâdi 325 yılında, İznik'te toplanan konsül, baba ile oğulun aynı cevherden olduğunda karar kılmıştır. Kilise de bu anlayışı yaymıştır.⁷⁰ Kadıköy konsülünde (M. S. 451), üzerinde anlaşma sağlanan metne göre İsa, biricik oğuldur. Onun iki tabiatı vardır. Meryem, babası tarafından ilahî, annesi tarafından beşerî İsa'yı doğurmuştur.⁷¹

Kur'an'a göre Hız. İsa, peygamberler zincirinin bir halkasıdır.⁷² O, İsrail oğullarına gönderilmiştir.⁷³ İstikamet üzere yaşamıştır. Doğrulardandır.⁷⁴ Hız. İsa, insandır, Allah'ın kulu ve resulüdür.⁷⁵ Kıyamet gününde, Rahman'ın huzuruna kul olarak çıkarılacaklardan biridir.⁷⁶ Kur'an'da hem kendisinin hem de annesinin, beşerin en tabii özelliklerinden olan yemek yediklerine işaret edilir.⁷⁷ Kur'an'ın işaret ettiği hususlar aslında İncil'de de vardır.⁷⁸ Bu durum, Hıristiyanlarca icat edilen ve ilahlık derecesine yükseltile hayalî bir Hız. İsa'ya ina-

⁶⁷ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yay., ty.), 151.

⁶⁸ İncil metinlerinin yorumlarına göre Allah, İsa suretinde insanların arasına inmiş, onlarla birlikte yaşamıştır. Hıristiyanlara göre oğul İsa ile baba aynı cevherdendir... Oğul da baba gibi kusursuzdur. O, gerçek anlamda ilahdır. Gösterdiği mucizeler bunun kanıtıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, 151-152.

⁶⁹ Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, 150; karşı. H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hız. Peygamber* (Ankara: Ankara Okulları Yay., 2010), 63-65.

⁷⁰ Mehmet Aydın, "Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, (1986): 124.

⁷¹ Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, 150.

⁷² el-En'âm 6/84-86.

⁷³ Âl-i İmrâ, 3/49.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/46.

⁷⁵ Âl-i İmrân 3/45, 48; Meryem, 19/30.

⁷⁶ el-Mâide 5/75.

⁷⁷ el-Mâide 5/75.

⁷⁸ Bkz. Luka, 2/5-7, 12, 16, 40-43, 48, 51.

nıldığıının açık delilidir.⁷⁹ Muhammed Esed (ö. 1992), Hz. İsa'dan sonra üç dört asır boyunca, onun beşerî nitelikli bir peygamber olduğu inancını tespit etmiştir.⁸⁰

4. 6. Hz. Peygamber'in Beşer Oluşu

Beşer kavramı çerçevesinde, Hz. Peygamber'in beşerî yapısını da ele almanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

Siyer kitaplarında ve sahih hadis kaynaklarında, Hz. Peygamber'in hayatı ve yüksek ahlâki ile ilgili yeterince veri vardır. Hz. Peygamber beşerdir.⁸¹ O bu hakikatin bilinciyle yaşamıştır.⁸² İnsanların içinde bulunmuş, hayatıyla onlara örnek olmuştur. Merhameti, alçakgönüllülüğü ve insana verdiği değer, onun Kur'an'da övülen ahlâkının⁸³ en önemli yönlerinden olsa gerektir.

Hz. Peygamber, "Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övdükleri gibi beni övmeyin! Nihayetinde ben bir kulum. Bana; Allah'ın kulu ve resulü deyin"⁸⁴ diye tavsiye etmiştir. İnsanların, önderlerini veya idarecilerini yüceltmeleri, bazen onları putlaştırılmaları bütün bir insanlık sorunudur. Belki de bunun içindir ki Hz. Peygamber, ashabını aşırılığa karşı uyarılmış, varlıkları yerli yerine oturtma anlamında tüm çağlara hitap edecek bir prensip vazetmiştir. Medine'ye geldikten sonraki dönemde hurma aşısına müdahale etmesi ve hatasını anlayınca, "Ben ancak bir beşerim. Eğer size dininizle ilgili bir şey emredersem hemen onu alın. Kendi görüşüme dayalı bir şey emir (veya tavsiye) edersem bilin ki ben de bir beşerim"⁸⁵ demesi gayet anlamlı olsa gerektir.

Hz. Peygamber'in bazı durumlarda öfkelenmesi ve kızgınlıktan

⁷⁹ Ebü'l-A'la el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. M. Han Kayanî (İstanbul: İnsan Yay., 1986), 1: 409.

⁸⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yay, 1996), 3: 1145.

⁸¹ el-Kehf 18/110.

⁸² Hz. Peygamber'in beşer oluşu ve beşerî özellikleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. H. Musa Bağcı, *Bir Beşer Olarak Hz. Peygamber* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010).

⁸³ el-Kalem 68/4.

⁸⁴ Buhârî, "Enbiyâ", 48.

⁸⁵ Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc el-Müslim, *Sahîhu Müslim* (Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998), "Fedâil", 38.

Allah'a sığınması⁸⁶ onun beşer oluşunun diğer bir yanına işaret eder. Hz. Peygamber'in namazda yanıldığı veya bazı şeyleri unuttuğu da olmuştur. Bir defasında abdestsiz olduğunu unutmuş, abdesti alıp geldikten sonra namazı kıldırıştır.⁸⁷

Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in dişinin kırıldığı, yüzünün kanadığı rivayeti meşhurdur.⁸⁸ Bazen onun üzüldüğü de olmuştur. "Bu yeni kitaba inanmazlarsa (ve bu yüzden helak olurlarsa) arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin" (el-Kehf 18/6) ayeti onun beşerî vasfına işaret eder. Oğlunun vefatı sırasında da üzümlü ağladığı bilinmektedir.⁸⁹ Ayrıca o, Hayber dönüşünde uyuyup kalmıştır. Ancak güneş doğduğunda uyanabilmiş ve uyanınca namazını kaza etmiştir.⁹⁰ Vefatından önce bir miktar hasta yatmıştır. Hastalığı gittikçe şiddetlenmiş, mescide çıkamadığı anlar da olmuştur.⁹¹

4. 7. İblis'in, İnsanı Beşer Olarak Görmesi

Kur'an, İblis ile Âdem'in kıssasını çeşitli yönleriyle ele alır. Bu kıssalar insana kendi tarihini, kendi varoluş serüvenini ve akıbetini haber vermektedir.

İblis, Allah'ın "secde" emrine uymamıştır.⁹² Gerekeceği olarak Âdem'in yaratıldığı maddeyi öne sürmüştür. Allah ona secde etmeme sebebini sorunca; "Ben, kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim" (el-Hicr 15/33) diyerek cevap vermiştir.

Burada İblis'in, beşeri nasıl gördüğü önemlidir. Zira ona göre insan bir beşerdi. Derisi olan yoğun bir cisimdi. Bu derili, yoğun cisim, koğuşmuş çamurdan yaratılmıştı. Kendisi ise ateşten yaratılmış latif bir cisimdi. Bunun için o, beşerden yüksek olmalıydı. Dolayısıyla latif cismin yoğun cisme secde etmesi uygun olamazdı. Bu düşünce ile yanlış bir çıkarımda bulunarak kendisini üstün görmeye ve haklı çıkarma-

⁸⁶ Buhârî, "De'avât", 34; Müslim, "Birr", 25.

⁸⁷ Bkz. Buhârî, "Gasl", 17; Müslim, "Mesâcid", 19.

⁸⁸ Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, Abdülhafız Şelebî, (yy., ty.), 1: 79.

⁸⁹ Buhârî, "Cenâiz", 44.

⁹⁰ Müslim, "Mesâcid", 55.

⁹¹ Buhârî, "Megâzi", 83.

⁹² Sâd 38/72.

ya çalışan İblis, Allah'ın buyruğuna karşı gelmiştir. O'nun huzurundan kovulmuştur. Bu defa o, kendisinin kovulmasına sebep olarak insanı görmüştür. Kendi davranışını değerlendirmeye almamış, suçu kendinde bulmamıştır. İntikam hırsıyla dolan İblis insanın neslini yoldan çıkararak onlardan intikam almak istemiştir. Bunun için Allah'tan, insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar izin istemiştir.⁹³ Allah ona kıyamete kadar yaşaması için izin vermiştir.⁹⁴ Zira sonuç, Allah'ın beşeri yaratma ve onu deneme hikmetine uygundur.

4. 8. Beşerin Ölümlü Olması

İblis'in öne sürdüğü bahanelerin bir benzerini müşrikler de dile getirmişlerdir. Onlar Hz. Peygamber'in yiyip içtiğini, sokaklarda dolaştığını söylemişlerdir. Ona bir meleğin gelip yardımcı olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁹⁵ Hatta onlar, Hz. Peygamber'in ölümünü temenni ederek, onun davasının son bulacağı ümidini beslemişlerdir.⁹⁶

Ölüm, şüphesiz her canlı için söz konusudur. Allah, bu gerçeği; "Her nefis ölümü tadacaktır" (Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35) ayetiyle bildirir. Değişmeyecek olan bu hayat kanunu, bütün canlılar için uygulanacak ilahî sünnettir.⁹⁷ Bu gerçek, bir başka vesile ile de dile getirilir; "وما جعلنا لبشر من الخلد أفان مت فهم الخالدون" "Biz senden önce hiçbir beşere ebedilik vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedî mi kalacaklar?" (el-Enbiyâ 21/34) buyrulur. Bu ayetten hemen sonra her nefsin ölümü tadacağı bildirilir. Bir anlamda Cenab-ı Hak Hz. Peygamber'e, "Senden önce dünyada âdemoğullarından hiç birine ölümsüzlük vasfını vermedik. Muhakkak ki sen de önceki peygamberler gibi öleceksin"⁹⁸ demiştir. Böylece onun da ölümden istisna edilmeyeceğini bildirmiştir. Bu ayetler, beşer olarak hem Hz. Peygamber'in hem de diğer insanların mutlaka ölüme maruz kalacaklarını ve ebedî olmayacaklarını ifade etmektedir. Bu genel kaidenin öncesinde Hz. Peygamber'in ebedî olma-

⁹³ el-Hicr 15/36.

⁹⁴ el-A'râf 7/15; el-Hicr 15/37-38; Sâd 38/80.

⁹⁵ el-Furkân 25/7.

⁹⁶ et-Tûr 52/6.

⁹⁷ Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa (İstanbul: Hikmet Yay., 1984), 4: 2377.

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10: 33.

düğının vurgulanması da ayrıca önemlidir. Zira Peygamber'i beşerî konumundan çıkarıp ona -bilerek veya bilmeyerek- ilahî vasıflar yakıştırma eğilimi gösterebilecek insanların baştan uyarılma amacı vardır.⁹⁹

H. Peygamber'in ölümlü bir beşer olduğu; "Sen de öleceksin onlarda ölecekler" (ez-Zümer 39/30) ayetiyle de gündeme getirilmiştir. Kurtubî, (ö. 671/1272) bu ayetle ilgili tespitlerinin birinde şöyle der: "... Böylelikle, H. Peygamber'in ölümü konusunda -diğer ümmetlerin ihtilaf ettikleri gibi- ihtilaf edilmesi önlenmiştir. H. Peygamber'den önce yaşamış olan bazı ümmetler peygamberlerinin ölümü konusunda ihtilafa düşmüşlerdir."¹⁰⁰ Bu ihtilaflardan öte o, beşerilikten soyutlanarak ilahî bir hüviyete büründürülmüştür. Kur'an en azından böyle bir tehlikenin önüne geçmiştir. "De ki: Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Bana ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyolunuyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin" (Fussilet 41/6) ayetiyle de beşerin vahiyle bilgilendirildiği hatırlatılmıştır. Beşeri değerli kılan şeyin rabbini tanımak, ona yönelmek ve ondan mağfiret dilemek olduğu bildirilmiştir.

4. 9. Kur'an'ın Beşer Sözü Olmadığı

Peygamber'in davetine kulak vermeyen muhatapların buldukları bahanelerden birisi de Kur'an'ın beşer sözü olduğu iddiasıdır. Müşrikler kendilerine iletilen mesajın içeriğine bakmamışlar, yaratıcının kendilerinden ne istediği ile ilgilenmemişlerdir. Böylece hem peygamberlerini uğraştırmışlar hem de kendilerine yazık etmişlerdir.¹⁰¹ İşte müşriklerin bulduğu yakıştırmalardan birisini Kur'an şu şekilde dile getirir: "و لقد نعلم أنهم يقولون إنما يعلمه بشر" "Muhakkak ki biz onların 'Kur'an'ı bir beşer öğretiyor' dediklerini biliyoruz" (en-Nahl 16/103).

Mekkeli müşrikler toplumun zihninde şüphe uyandırmak ve insanların peygamberi dinlemelerine engel olmak için Hıristiyanlığı bilen birisinin peygambere bir şeyler öğrettiğini, Kur'an'ın da bu öğretilenlerden esinlenme sonucu meydana geldiğini ileri sürmüşlerdir. İşte Kur'an bunların boş ve tutarsız iddialarını reddetmiştir. Râzî, müşrikle-

⁹⁹ H. Musa Bağcı, "H. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002): 299-319.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15: 165.

¹⁰¹ el-Bakara 2/57.

rin iddiasına veya buna benzer bir itikada karşılık şöyle der: “Eğer durum onların dediği gibi olsaydı Kur’an’a karşı gelinebilmesi veya ona nazire yapılabilmesi mümkün olurdu. Çünkü dili elde etme ve onu kullanabilme yolları yakındır”.¹⁰² Kur’an’a nazire yapmak veya onun bir benzerini getirebilmek beşerin takati dışındadır. Tarih buna tanıklık etmektedir.

Sonuç

Beşer kelimesinin tahlilinden ve Kur’an’daki bağlamlarının görülmesinden sonra şöyle bir sonuca varılabilir: İnsan topraktan ve toprağın hayat bulmasına vesile olan sudan yaratılmıştır. Bu gerçeklik, onun beşer olduğunun delilidir. Beşer olması yönüyle insan ölümlüdür. Hiçbir beşer bu kuraldan istisna edilmiş değildir. İnsan, beden yapısı ve dış görünüşü itibarıyla müstakil bir tür olup beşer bu varlığın genel adıdır. Diğer hayvanların bedenleri yün, kıl, diken, boynuz gibi korunma ve savunma araçlarıyla donatılmışken insanın vücudu farklı yaratılmıştır. Güzel bir dış görünüşe sahip olan insanın korunma vasıtası akıl olmuştur. Manevi özellikler, âhlaki erdemler söz konusu edilmeden de beşer, bitkilerden ve hayvanlardan üstündür. Dik duruşuyla, yürümesiyle, elini kullanmasıyla, konuşma özelliğiyle o, diğer canlılardan farklıdır. Kendine ait türün bütün fitri özelliklerini bünyesinde barındırması itibarıyla o bir yaratılış harikasıdır. “Biz insanı ahsen-i takvim üzere/en güzel bir biçimde yarattık” (et-Tîn 95/4) ayeti bunun ifadesidir.

Beşer, toprak ve sudan yaratıldıktan sonra yeryüzüne dağılmış ve çoğalmıştır. O toprağa bağlı yaşamaktadır. Allah evreni onun hizmetine sunmuş, kendisine pek çok nimet vermiştir. Kendisine hitap etmekle onu şerefletmiştir. Beşer gaybı bilmez. Yarının kendisine ne getireceğini kestiremez. Kendi sonundan da habersizdir. Ama o, her canlı gibi hayatta kalmak istemekte ve bunun mücadelesini vermektedir. Bazen, geleceğini garanti altına alma adına hata edebilmektedir. Onun yanılması da unutulması da doğaldır. Zira onun günah işlemesi beşer olmasının sonucudur. İnsan, ilahî emirler karşısında isyan ettiği ve yaratıcısıyla kendisi arasında engeller koyduğu zaman pişmanlık duyar ve rab-

¹⁰² Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 16: 179.

bine tövbe ederse kurtuluşa erecektir. Vahye kulak vermediği takdirde ne yapacağını bilemeyecek, kendince bazı çareler üretecektir. Kullandığı yöntemler, belki de ayrı bir felakete kapı aralayacaktır Allah beşere bilinç vermiştir. İlim kabiliyetiyle donatmış, benlik duygusuyla desteklemiştir. Kendisine hidayet yolunu göstermiştir. Zaten beşer, bilince erince insan olmuş, vahiyle aydınlanmıştır. Bu anlamda ona kendi cinsinden peygamberler gönderilmiştir. Peygamberler meleklerden değil, beşerin kendi cinsinden seçilmişlerdir. Bunun sebebi, peygamberlerin muhataplarının da kendileri gibi olmasıdır. Kur'an'da beşere yönelik bir hitap bulunmamaktadır.

Muhatap melek olsaydı herhâlde elçiler de melek olurdu. İblis, Âdem'in maddi yapısına itibar etmiştir. Onun topraktan oluşuna, cismine ve görünüşüne bakarak yargıda bulunmuştur. Ateşten yaratılan latif bir varlığın, topraktan yaratılan bir beşere secde etmesini gururuna yedirememiştir.

Allah tövbe kapısını açmakla beşere bir başka rahmetini göstermiştir. Böylece o, kendini basit, varlığını anlamsız görüp hayatını hiçliğe mahkûm etmeyecektir. Aynı şekilde kendisini yardımdan, rahmetten müstağni görüp azmayacaktır. Rabbinin rahmetine muhtaç olduğunu bilecek ve ona yönelecektir. Her bir ferdin Allah katında özel olduğunu anlayacak, kendi çabasıyla Allah'a yaklaşmanın ve ona ulaşmanın yollarını arayacaktır. Diğer taraftan o, beşerin olağanüstülüklerle büyütülmesine ve insanın sömürülmesine fırsat vermeyecektir. Onun Rabbinne yönelmesi yeterlidir. Rabbi ona kendisinden daha yakındır. Aracılar sokmaya gerek yoktur. Kendi gibi beşer olanları ilahlaştırmaya, onları olağanüstü varlıklar olarak görmeye de gerek yoktur. İnsan Rabbinin huzuruna, kendi ameliyle ve tek başına varacaktır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el- 'Arnavûdi, 'Adil Mürşid, Dimeşk: Müesseseti'r-risâle, 2001.

Ali Şeriatî. *İnsan*. çev. Şamil Öcal. Ankara: Fecr Yayınları, 2008.

Aydemir Hikmet. "Hz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler

- Üzerine bir Değerlendirme”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2007): 27-39.
- Aslan, Ömer. “Kur’an’a Göre Beşer ve İnsanın Farkı”. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2006): 49-64
- Askerî, Ebû Hilâl, Hasan b. Abdillâh. *el-Furûq fi’l-luğa*. çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2013.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aydın, Mehmet. “Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1986): 123-148.
- Bağcı, H. Musa. *Beşer Olarak Hz. Peygamber*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2010.
- Bayur, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ûd. *Meâlimu’t-tenzil*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemir. Riyad: Dâru taybe, 2006.
- Beledî, Necip. *et-Temhîd li târihi medreseti’l-İskenderiye*. Mısır: Dâru’l-me’ârif, 1962.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh tâcu’l-luğa ve sihâhi’l-Arabiyye*. thk. Abdulğaffâr Attâr. Beyrût: Dâru’l-ilmî’l-melâyîn, 1984.
- Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvame. Beyrut: ed-Dâru’s-selefiye, ty.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş’âs. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî. *el-Bahru’l-muhît*, thk. Sıtkı Muhammed. Beyrût: Dâru’l-fîkr, h. 1422.
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı*. Meal-Tefsir. çev. Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü’l-luğa*. Kahire: yy., 1964.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur’ân*. çev. Alparslan Açıkgenç-Hayri Kırbasoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed İbn Yakub. *Tertîbü’l-kâmûsi’l-muhît*. Beyrût: el-Müessesetü’l-‘Arabî, ty.
- Hâkim, Muhammed b. Abdillah. *el-Müstedrek*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Dâru’l-kütübil-‘ilmiyye, 1990.

- Heyet. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1976.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru Sahnûn, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Hindistan: Dâru's-selefiyye, ty.
- İbn Faris, Ebü'l Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriya. *Mu'cemü-mekâyisi'l-lüga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Beyrut: ty.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ, Abdülhafîz eş-Şelebî. yy., ty.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye, h. 1307.
- İsfehânî, Râğîb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1972.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn. *Mehâsinu't-te'vîl*. thk. Muhammed Basil. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-'ilmiyye, h. 1418.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: yy., 1967.
- Kutub, Seyyid. *Fî zıllâli'l-Kur'ân*. çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler ve Bekir Karlığa. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1984.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Vecdi Baslum. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-'ilmiyye, 1971.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhimü'l-Kur'an*. çev. M. Han Kayanî. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebir*. Tahran: Dâru'l-kütübü'l-'ilmiyye, ty.
- Şemseddin Samî. *Kamûs-i Türkî*. nşr. Ahmed Cevdet. İstanbul: h. 1317.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1972.
- Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, ty.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen, Ali b. Ahmed. *Esbâbi nüzü'lî'l-Kur'ân*. thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-'ilmiyye, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Yayınları, 1979.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Kuveyt: et-Türasü'l-'Arabî, 1965.